

DE WAARDE VAN DE DROOM.

Discussie-avond 9 Augustus 1956.

Goeden avond, vrienden.

Over de droom is zeer veel gesproken en gedacht en er zijn in de loop der tijden verschillende gedachtengangen geweest aangaande de droom. In de Oudheid - het is nu eenmaal gebruikelijk, dat men met de Oudheid begint - was de droom meestal een orakel. Men zag ze dus in verband staan met goden, met geesten, met krachten uit de ongeziene wereld. Later, vooral in de periode, dat het medisch onderzoek wat meer gebaseerd werd op werkelijke waarden, begon men de droom te zien als een soort hinderpaal voor de nachtrust. Men meende: wanneer iemand droomt, dan zal juist door dit dromen deze mens vermoeid raken. De slaap beantwoordt niet aan haar eigenlijk doel; en dus is dromen uit den boze. Met deze stelling moet ik allereerst afrekenen, voordat ik de waarde van de droom verder bespreek.

Een droom is een reactie in de mens. Deze droom houdt zich bezig met verschillende onderwerpen, die de mens buitengewoon belangrijk lijken. In vele gevallen zijn de droombeelden gebaseerd op herinneringen, of verknoopt met voorstellingen omtrent pas-vernomen feiten. Wij kunnen echter zeggen, dat elke droom, die van stoffelijke oorsprong is (ik verzoek U hierbij goed rekening te houden met het woord: stoffelijk) voortkomt uit een innerlijke onevenwichtigheid, een innerlijk gebrek aan harmonie. Een mens heeft begeerten, die hij niet kan uitleven. Een mens heeft angsten, die hij niet durft uiten. Een mens vreest toekomstige ontwikkelingen of is ontevreden over het verleden. Deze factoren scheppen in het wezen zelf een onrust. Deze onrust maakt een slaap onmogelijk. Begrijpelijkwijls moet gezocht worden naar een mogelijkheid om de werkelijke rust - voor het lichaam zo noodzakelijk - terug te vinden. Dit geschiedt dan door middel van een actie in de hersenen, waarbij vaak willekeurige herinneringsbeelden verknoopt worden met onderdrukte gevoelscomplexen, enz. en zo door een emotionele katharsis, die plaats vindt gedurende de droom, een tijdelijke of zelfs een volledige bevrediging geven. Enkele voorbeelden hiervan zou ik U gaarne willen noemen ter verduidelijking.

Mensen, die honger lijden, (krijgsgevangenen, mensen in de verschillende concentratiekampen, mensen in landen, waar ondervoeding in bepaalde perioden overheerst) dromen in hoofdzaak van rijke maaltijden. Dat is niet voor niets. Het lichaam wordt gekweld door een tekort aan voeding. Dit tekort aan voeding drukt als een belasting op het gehele organisme. Hierdoor wordt de zo nodige ontspanning sterk belemmerd. Wanneer nu de droomwereld uit de herinnering een reeks van Luculles-maaltijden opbouwt, dan zal juist hierdoor dit lichaam langzaam tot een ontspanning, tot een aangenaam aanvaarden van het droombeeld komen.

Helaas is een dergelijke droom niet voldoende om het lichaam te verzadigen. Voor zover mij bekend bestaat er in de zuiver stoffelijke droombeleving slechts één punt, waarbij een werkelijke verzadiging bereikt kan worden, een werkelijke voldoening. En dat is bij elke droom, die op het sexueel gebied speelt. Op andere gebieden blijkt dat minder mogelijk en zal dus, wanneer de slaap beëindigd wordt - vaak zelfs wanneer de droom beëindigd wordt - de mens weer terugkeren tot zijn toestand van gebrek, van onvoldaanheid. De waarde van de droom in dergelijke gevallen is dus in de eerste plaats het scheppen van een tijdelijk evenwicht (zij het illusoir), dat voldoende is om een lichamelijke rust mogelijk te maken en daardoor een versterken van het gehele organisme.

Daarnaast kennen wij vele dromen, die evenzeer van stoffelijke oorsprong zijnde - bekend staan als "prikkel-dromen" en "wekdromen." Een prikkel-droom wordt veroorzaakt door een waarneming, die niet bewust wordt gerealiseerd, gedurende de slaaptoestand. Voorbeeld: U slaapt aan een grote weg. U bent niet gewend daar te slapen. Er ratelt een paard en wagen voorbij. Dit geratel vraagt van U een verklaring. Maar een bewuste realisatie van omgeving is moeilijk mogelijk. U droomt dan, dat er een wagen voorbij komt en associeert daarbij verschillende in U levende waarden met deze klanken.

Een dergelijke prikkel-droom onthult ons vaak onderbewuste gedachten. In de wereld van het onderbewuste leven n.l. een aantal denkbeelden, die slechts wachten op een gelegenheid om naar voren te treden. Wanneer nu de prikkel komt - in dit geval dus het geratel van de wagen over de keien - dan is het logisch, dat hierbij verschillende in het ik levende verwachtingen mede worden geuit. Het droombeeld, dat ontstaat, is dan b.v. een begrafeniswagen, waarop iemand, wiens dood men niet gaarne ziet, ten grave zal worden gereden. De paarden slaan op hol, de kist barst open, de persoon in kwestie herleeft.

Hier wordt in de eerste plaats de vrees uitgedrukt voor het sterven. In de tweede plaats het onvermogen dit te aanvaarden. In de derde plaats, de schrik, wanneer tegen alle verwachtingen in deze persoon gezond zou blijven, gesymboliseerd door de emotie, wanneer de dode herrijst. Vele kleinere details - meestal niet nauwkeurig herinnerd - zullen dan verder aanduiden, hoe men zich de eigen verhouding denkt t.o.v. die persoon en wat voor ons eigen onbewust denken diens verscheiden uit het stoffelijk bestaan voor consequenties meebrengt.

Ik geloof, dat wij t.o.v. de wekdroom ongeveer gelijke waarden mogen aannemen. De wekdroom ontstaat uiteindelijk door de z.g. wekprikkel. Deze kan van buiten, maar ook van binnen het lichaam komen. Van-buiten-komende prikkels (de meest voorkomende): iemand, die op Uw deur klopt om U te wekken. Dit gebons moet verklaard worden. U droomt van een veldslag. En op het ogenblik, dat een granaat in Uw nabijheid explodeert, ontwaakt U plotseling vol schrik. Hierbij is dus een verzet tegen de wereld. Het gewelddadige, dat geassocieerd wordt met de klop geluiden, die werden waargenomen, betekent, dat in deze persoon zeker een verzet tegen het ontwaken zal bestaan. De droom symboliseert de strijd van het wezen, dat wil blijven rusten en wordt gedoemd te ontwaken. Natuurlijk zijn meer ingewikkelde dromen hier evenzeer mogelijk. Met dit voorbeeld meen ik echter te kunnen volstaan.

Zowel de prikkel- als de wekdroom brengen voor ons dus onderbewuste waarden naar voren. Een onderbewuste waarde, die naar voren wordt gebracht, zal in de herinnering vaag blijven. Maar voor een werkelijke analyse van het onderbewust-zijn hebben we daaraan heel weinig. De droom heeft inderdaad een soort ontwaken tot stand gebracht, een realisatie van in het ik levende toestanden, een uitdrukking daarvan, die gelijktijdig vaak een bevrijding van het probleem kan betekenen. Wij kunnen echter nooit afgaan op de droomherinnering.

In de eerste plaats is de doorsnee-mens geneigd om zijn droomleven te rationaliseren. Dat wil zeggen, dat hij de verschillende fragmenten van de droom aaneenvoegt tot een logisch - voor zover dat in de droom mogelijk is - geheel en daarbij dus onwaarheden vertelt. Ook zien wij, dat de fantasie, geprikkeld door een enkel fragment van de droom, soms een geheel ander verhaal naar voren brengt dan in feite door de droom beleefd werd. Om van hieruit te gaan nadenken over de waarde, die zij analytisch bezit, is dus twijfelachtig. We zouden ten hoogste kunnen zeggen, dat - wanneer geen ander materiaal beschikbaar is - wij door het analyseren van de droombeelden, ongeacht of de weergave juist is of onjuist, toch een reeks van onderbewuste factoren kunnen waarnemen en gadeslaan.

Een mogelijke openbaring van het wezen kan hier inderdaad uit voortkomen; maar de duur van behandeling en analyse is voor een enigszins volledig beeld vaak veel te lang. Wij kunnen zelfs zeggen, dat in doorsnee een half jaar tot een jaar van intens onderzoek en behandelen nodig zal zijn om alleen aan de hand van de dromen iemands kwalen, problemen, afwijkingen en dergelijke te analyseren. Als hulpmiddel is de droom dus bruikbaar, als analytisch middel tot ontrafeling van de psychische problemen voor zichzelf bezit zij weinig waarde.

Dan kennen wij de symbooldroom. Een symbooldroom betekent een weergave, niet feitelijk maar verhuld, van bepaalde toestanden, die - laten we zeggen - in het dagelijks bestaan niet gaarne worden gerealiseerd en waartegen dus bepaalde psychische remmingen en stromingen zich verzetten. Het beste voorbeeld kunnen wij geven, wanneer wij het volgend geval ontrafelen.

Een vrouw op gevorderde leeftijd is verliefd op een jongere man. Dat is op zichzelf niets bijzonders. Zij zal zich dit niet realiseren en haar liefdesgevoel vermommen achter een moederlijkheid. Dat komt heel vaak voor. Nu wordt in de droom een poging gedaan om die eenheid te beleven. Wat zien wij dan? Dat in de moederlijke beleving het symbool voor de geslachtsdaad, die wordt begeerd, wordt uitgedrukt. Wij zien b.v., dat de jonge man komt en haar een fakkel aanbiedt. De fakkel is dan het symbool voor de vereniging, waarnaar zij innerlijk - misschien onbewust - verlangt, maar die zij voor zichzelf weigert als mogelijkheid te aanvaarden.

Ook andere symbolen kunnen ons vaak nader brengen tot een realiseren van de zuiver stoffelijke betekenis van dromen. Stellen wij b.v., dat een groot gedeelte dier dromen in verband staat met sexuele problemen. Dan ontdekken wij, dat de vrouwelijke sexe vaak wordt gesymboliseerd door kasten, flessen, potten en dergelijke. Het mannelijke wordt over het algemeen gesymboliseerd door stokken, bezems, fakkels, torens en dergelijke. In al deze gevallen kan dus - dank zij deze droom - iets beleefd en gerealiseerd worden op een wijze, die het ik niet kwetst. De droom is tactisch. Zij omgaat de problemen en tracht toch een uitdrukking te geven aan de probleemwaarden, die in de persoon aanwezig zijn.

Ik meen, dat de symbooldroom in zoverre belangrijker is, dat zij - waar de fragmenten, waar het om gaat, over het algemeen sterker in het bewustzijn achterblijven - gemakkelijker weer te geven is en voor een bevoegd en goed uitlegger ook eenvoudig te analyseren. Wij kunnen natuurlijk niet zeggen, dat een ieder, die droomt over een kast of over een fakkel, droomt over het vrouwelijk of mannelijk geslacht. Maar de samenhang van de droom, de daarin optredende personen, maken ons veelal duidelijk, waar hier ergens een zwakke stêe schuilt. Die stêe ligt vaak op plaatsen, die het maatschappelijk leven onmogelijk benaderbaar maken.

Wij zien b.v., dat in huwelijken, die langere tijd hebben geduurd, de moeder zich tot de zoon voelt aangetrokken, de vader tot de dochter. In vele gevallen is deze verhouding zeker niet de ouder-tot-kind-verhouding, die men daarin wil zien. In vele gevallen zijn de gedachten-achtergronden incestueus. Een uitleven of zelfs uitdrukken hiervan zou ontstellend zijn. De maatschappij kan dit niet aanvaarden vanuit haar maatschappelijk en sociaal inzicht en heeft zo geleerd met heel het wezen dergelijke situaties te verwerpen. Maar de in-het-ik-bestaande impulsen moeten geuit worden.

Wanneer een dergelijke droomuiting naar voren komt, is het vaak voor een goed psycholoog, een goed psychiater, mogelijk de uit een dergelijk onbewust begeren voortkomende wanverhoudingen te helpen verbeteren. De droomwaarde is dus - waar zij een scherpere analyse mogelijk maakt - vooral als droomduiding of droomuitleg zeer belangrijk.

Ik zou er echter voor willen waarschuwen om nu elke symbooldroom aan de hand van een droomboek uiteen te gaan rafelen. Hierbij komen inderdaad vele vastgelegde voorbeelden voor en zegt men U b.v., dat stromend water een gunstige betekenis heeft, iemand met een zwart gezicht een ongunstige betekenis, enz. Ofschoon dit in het algemeen waar kan zijn, zal men - indien men zo'n droomboek raadpleegt - zelf geneigd zijn de gunstige, de meest begeerde uitleg te kiezen. Men komt dus tot een verdraaiing van de werkelijkheid, waarbij het probleem evenzeer omgaan wordt als dit in de droom zelf gebeurde. Droom-analyse is iets, dat alleen voor een deskundige goed mogelijk is. Ik hoop, dat U mij deze kleine appendix niet wilt kwalijk nemen. Maar zovelen houden zich met droomuitleg bezig.

Dan kennen wij de droom, die bepaalde innerlijke belevenissen symboliseert, in verband staande met bestaande of toekomstige ontwikkelingen. Een voorbeeld hiervan vinden wij in de droom van Farao: de zeven magere en de zeven vette koeien. Jozef, optredende als droomuitlegger, vindt hier het verband: de koe als heilig dier is tevens symbool van de vruchtbaarheid van Egypte in de vorm van de stier Apis. Zijn associatie is dus: het land Egypte, uitgebeeld in deze dieren. Elk jaar wordt Apis vervangen door een opvolger. Wanneer er dus zeven zijn, dan moet dit beeld zeven jaren betekenen. (Koeien was dus niet de juiste uitdrukking; men had moeten zeggen: runderen).

Op grond hiervan ontleedt Jozef in de Farao een voorwetenschap omtrent zeven vette, overvloedige jaren en zeven magere, arme jaren. Zijn uitdrukking hiervan wijst ons ook weer op een zekere scholing. Want in zijn uitlegging verwerkt hij alle feiten, die onmiddellijk met Egypte in verband staan. Hij is dus op de hoogte met de gebruiken en met de opvattingen der Egyptenaren.

In de tweede plaats toont hij zich de goede droomuitlegger, doordat hij - het door de droom gestelde probleem voor zichzelf verwerkende - ook de oplossing weet naar voren te brengen, die daar noodzakelijkerwijze aan vast moet zitten. Een droomuitlegging zonder meer, daar hebben wij niets aan. Een droom krijgt eerst dan waarde, wanneer zij door de juiste uitlegging voor ons richtlijnen geeft omtrent ons eigen gedrag, onze eigen gesteldheid, of de noodzaak tot handelen in de toekomst of heden. Ik zou U vele dergelijke voorbeelden kunnen aanhalen.

In de Oudheid vinden we overal zieners en droomuitleggers. Maar het blijkt, dat slechts enkelen de begaafdheid hebben om een droom goed uit te leggen. Ook dit is begrijpelijk. Wie een droom uitlegt van iemand, die hij kent, zal door hetgeen hij over die persoon omtrent zijn omstandigheden weet, ja, misschien de kennis van die eigenschappen, die de persoon zelve bezit, worden misleid. Droomsymbolen dienen te worden geduid met een slechts oppervlakkige kennis omtrent de persoon. Eerst dan worden zij zuiver weergegeven.

Zo brengt ons echter Jozef met zijn droom tot de dromen, die toekomstige gebeurtenissen weerspiegelen. En dit is een interessant punt. Want gezien het feit, dat voorspellende dromen meermalen voorkomen en vaststelbaar juist kunnen zijn, mogen wij aannemen, dat in de droomtoestand een scherper waarnemen van het heden en van de werkelijkheid optreedt, dan in waaktoestand het geval kan zijn.

Nu kunnen wij de voorspellende droom op twee wijzen verklaren. In het eerste geval zal de dromer of droomster in zich een reeks angsten, een reeks verwachtingen koesteren. Het leiden van de gedachten naar de toekomst doet een beeld daarvan ontstaan, gebaseerd op eigen waarnemingen en gedachten. Waar het totaal van het onderbewustzijn in de droom meespeelt, wat bij het bewust realiseren niet gebeurt, kunnen nu alle waarden en factoren, die bekend zijn - veel meer dan in het bewuste bevat - worden gebruikt om dit toekomstbeeld te vormen. Wij krijgen dan de droom, die toekomstige gebeurtenissen weliswaar symbolisch en dus slechts gedeeltelijk juist of herkenbaar weergeeft, maar anderzijds de toekomstige verwickelingen vanuit de persoon gezien zeer zuiver kan voorstellen.

Een voorbeeld hiervan: Iemand droomt, dat plotseling de dood voorbij komt of dat een begrafenisstoet aankomt. En wanneer deze het huis nadert, - een bekend beeld van het tweede gezicht ook - zegt een stem: "Dat is die of die." U zoudt zeggen: dat is een zuiver vooruitzien. Maar in de meeste gevallen betreft het hier personen, die men kent. Het betreft verder personen, die men heeft waargenomen en gezien, waaromtrent men iets weet.

Nu bestaan er bepaalde tekenen in micro-fysionomie, die het mogelijk maken voor een geschoold waarnemer van b.v. gelaat, houding en gebaar af te lezen, hoe de innerlijke gesteldheid is, wat de vitaliteit van een mens is en dergelijke. In de meeste gevallen maakt een komende dood zich hier kenbaar. Aannemende, dat deze waarnemingen onbewust zijn geschied, is dus de droom niets anders dan een realisatie van in bewuste toestand verwerkte waarden.

Het kan echter ook voorkomen, dat men in de toekomst droomt omtrent punten of feiten, waarvan men niets afweet. Bijvoorbeeld: Een mens droomt, dat hij naar een vreemde stad gaat, in die vreem

de stad een oude vriend ontmoet en met deze samen een bepaalde handeling volvoert. Deze is meestal triviaal, b.v. het kopen van een krant, het binnentreden van een magazijn, het gezamenlijk gebruik maken van een publiek vervoersmiddel met gelijke bestemming. Nu blijkt later, dat deze nooit geziene stad, die qua omgeving aan het beeld, dat men heeft, ongeveer beantwoordt, deze vriend opduikt, dat men daarmee in contact komt en de van te voren geziene handeling inderdaad volvoert.

Hier kunnen we niet te maken hebben met waarnemingen uit het heden, want deze kunnen niet weerspiegelen, wat de toekomst brengt. Vooral niet, wanneer die toekomst enige tijd verwijderd ligt. In de tweede plaats kunnen wij geen telepatisch contact aannemen, want in een dergelijk geval zou misschien de ontmoeting met de vriend vast te stellen zijn, maar zeker niet het feit, dat bepaalde handelingen gezamenlijk logisch worden volvoerd.

Conclusie: in dergelijke dromen is het mogelijk - ofschoon niet zeker - dat bepaalde capaciteiten, uitgaande boven de menselijke, zich in de droom voor een kort ogenblik openbaren. Hier wordt dan inderdaad een toekomstige mogelijkheid beleefd, die - tenzij wonderen gebeuren: de mens b.v. plotseling verandert, de wereld vergaat - inderdaad werkelijkheid worden. We kunnen dan spreken van een vooruitschouwen in het rijk der mogelijkheden. Deze vooruitschouw wordt dan gespiegeld in een reeks fragmentarische brokstukken en handelingen, die nooit en te nimmer geheel volledig zijn.

De bewuste realisatie van de droom betekent in de eerste ogenblikken een betrekkelijk los aaneenvoegen van kaleidoscopisch beleefde momenten. Het vinden van een logische samenhang hierin is in de eerste ogenblikken wel aanwezig, maar niet overheersend. Het eerste beeld, dat wordt weergegeven, is dan ook het meest juiste. Bij elke latere herinnering herneemt het redelijk denkproces meer en meer zijn invloed en zien wij dan ook het beeld tot een logisch verhaal worden, maar gelijktijdig met minder kans op verwerkelijking.

Dan kennen wij de z.g. contactdroom. Een moeder in Nederland droomt, dat haar zoon in Java, India of ergens anders, plotseling ziek wordt. Zij stelt deze ziekte vast en wordt ongerust. Dagen daarna blijkt uit een bevestigend schrijven, dat die zoon op dat ogenblik inderdaad ziek was. Hier behoeven wij nog niet te zoeken naar een bovennatuurlijke verklaring. Wij kunnen volstaan met te zeggen, dat de sterke band tussen moeder en zoon voldoende was om tussen beider gedachten een telepatisch contact tot stand te brengen. In bewuste toestand, wanneer de prikkels van het leven de moeder voortdurend doen reageren op de omgeving, zal een dergelijk telepatisch contact zich niet kenbaar maken. In slaaptoestand echter, wanneer we alle uiterlijke factoren door verhoging van bewustzijnsdrempel gedeeltelijk zien uitgeschakeld, kan het wel doordringen. De gedachten, die doordringen, zijn dan het beeld, dat de zoon heeft omtrent zichzelf; en dit wordt door de moeder verder beleefd en vertaald.

Nu kennen wij ook het bekende "doden wekken," dat ook onder de contactdromen behoort. Een voorbeeld hiervan: Een zoon verdrinkt op zee. Moeder en zuster, of vader, moeder en zuster slapen in een vertrek, ontwaken en menen deze persoon een ogenblik te zien staan. Zij slapen daarna in, worden ongerust en moeten kort daarop horen, dat de persoon in kwestie is verdronken tijdens een schipbreuk of iets dergelijks.

Hier zien wij eigenaardig genoeg het verschijnsel van gedachtenconcentratie tijdens het sterven optreden. Juist op dit ogenblik zoekt de zoon in ons voorbeeld - een stervende in het algemeen - contact met degenen, die het dierbaarst zijn. Het is een begrijpelijke reactie, omdat men nu eenmaal de steun van zijn naasten, van zijn geliefden zoekt op het ogenblik van de overgang met zijn duisternis en zijn ongekende wereld. Als resultaat worden de gedachten nu niet op een beeld geconcentreerd maar op een persoon, in de toekomst, of op afstand en dit beeld bereikt die persoon. Dat betekent door zijn intensiteit een psychische verstoring, die de slaapdiepte aanmerkelijk doet afnemen en naarmate de waarneming duidelijker wordt het ontwaken meer nabij voert. Het beeld, dat gezien wordt op het ogenblik van het ontwaken, is een illusie. Het is een suggestieve waarde, in het ik achtergebleven, die suggereert, dat dit beeld aanwezig is. Het kennen van eigen omstandigheden voert er dan verder toe, dat de persoon met zijn roep tot anderen ook een deel van de eigen toestand zal weergeven. Echter onvolledig.

Deze beelden komen niet zo vaak voor, als men misschien wel aanneemt. Ze zijn echter steeds weer te verklaren uit zuiver telepatische contacten. Er hoeft dus niet te worden gezegd, dat een dode op bezoek kwam om afscheid te nemen. Men kan eerder zeggen, dat een stervende met zo'n intensiteit zijn gedachten op een persoon heeft gericht, dat zelfs uren na de overgang deze gedachte op aarde nog actief blijft en de persoon in kwestie nog kan beroeren en bereiken.

Bij de door mij genoemde beelden van droom is dus de waarde van de droom eigenlijk gelegen in de afname van uiterlijke waarnemingen en tot het ik komende prikkels, waarbij door de verhoging van bewustzijnsdrempel intenser de eigen gedachtensfeer en wereld wordt beleefd, evenals elke factor, die zich daarin kenbaar uit. Wij zijn echter met deze dromen, die alle nog het stoffelijke of het bijna-stoffelijke beroeren, zeker nog niet aan het einde gekomen van onze verhandeling over de waarde van de droom. Want wanneer we alle stoffelijke factoren en impulsen hebben afgehandeld, blijft ons nog de wereld van de geest en de ziel.

Ook in de moderne psychologie leert men dit onderscheid invoeren. Wij zouden het van stoffelijk standpunt uit het best kunnen rubriceren, als twee in het ik gelegen vlakken van bewustzijn, die zich boven het onderbewustzijn groeperen. Dit "boven" dan in dien verstande, dat onder het onderbewustzijn zich het waakbewustzijn bevindt.

Niet ieder zal het met deze rubricering eens zijn, en ik weet b.v., dat onze vriend Freud zou zeggen, dat het dwaasheid is. Want dat wanneer men de angst en het driftleven van de mens goed begrijpt, men zal zien, dat ze alle tot één peil terugvallen: het dierlijke. Het verloop van mijn studies maakt het me echter niet mogelijk accoord te gaan met deze uitleg.

Noch kan ik accoord gaan met de uitlegging van Jung, die naast het stoffelijk - dus dierlijk - begeerteleven en driftleven een tweede, geestelijk leven stelt. Een geestelijk leven, dat eigen idealen uitbeeldt en vandaaruit zich in de droom openbaart.

Integendeel. In plaats van een band aan te nemen tussen het geestelijke en het stoffelijke, zoals ook Jung doet, om niet te spreken over de eigenaardige bindingen, die b.v. Neumann daarin heeft weten te vinden, zou ik de geest en de ziel willen zien als bewustzijnsvlakken, die slechts incidenteel en dus niet voort-

durend gebonden zijn met het stoffelijk vlak van bewustzijn. Wanneer er nu een beroering plaats vindt tussen het vlak "geestelijk beleven" en het vlak "stoffelijk beleven," dan zal dit alleen gerealiseerd worden in een droomtoestand. Is er een waakbewustzijn, dan komt de impuls naar voren; maar deze impuls is niet meer te onderscheiden van stoffelijke impulsen en onderbewuste impulsen. In de droom echter kunnen wij hier differentiëren. Want de uit de geest stammende droom heeft kentekenen, die alle tot nog toe genoemde droomsoorten niet bezitten.

In de eerste plaats: de droom, die uit de geest komt, confronteert ons met toestanden en persoonlijkheden, die ergens reëel bestaan en desondanks nooit gekend werden in stoffelijke toestand. De geest blijkt in staat om - zichzelf als bewustzijn verplaatsend over de wereld - indrukken van andere steden en oorden op hetzelfde moment weer te geven en deze als droomfragmenten te weerspiegelen via het onderbewustzijn, zodat bij het ontwaken een deel daarvan bewust kan worden onthouden.

In de tweede plaats blijkt zij in staat om zich te bewegen in werelden, die niet identiek zijn met de stoffelijke. Deze werelden blijken - wanneer van een werkelijk geestelijk beleven sprake is - continuïteit te bezitten. Dat wil zeggen: de droom gaat niet daar voort, waar zij afgebroken was, maar gaat voort in een wereld, waar gedurende de afwezigheid van het geestelijk bewustzijn aldaar een reeks van veranderingen zich hebben afgespeeld. Er kan soms een parallelle tijdsverhouding tussen die werelden bestaan; in vele gevallen is deze slechts in een relatie uit te drukken. Een veel voorkomende relatie is: één dag op ongeveer 10 tot 12 minuten. Degeen, die dergelijke dromen kent, heeft na enkele dagen gewoon stoffelijk gedroomd of niet bewust gedroomd te hebben, voor zichzelf het gevoel, dat hij slechts een half uurtje afwezig is geweest. Echter zijn in die tijd door anderen handelingen gepleegd, en zijn veranderingen in de omgeving ontstaan en dergelijke, zoals dit normaal is, wanneer men ook in uw wereld een half uur afwezig is. Is hiervan geen sprake, dan kan niet met zekerheid worden aangenomen, dat deze dromen een geestelijke oorsprong hebben en zullen wij dus moeten trachten om allereerst elke stoffelijke duiding daarvan te beproeven, vóór wij overgaan tot het aannemen van een mogelijke geestelijke betekenis.

Deze geestelijke droom heeft een zeer bijzondere waarde - althans vanuit ons geestelijk standpunt. Ik kan me voorstellen, dat men ze stoffelijk niet zo op die wijze accepteert. Wanneer de geest in contact komt met de stof door middel van een droomuitdrukking, wordt het haar mogelijk haar eigen verlangen en eigen gevoelens kenbaar te maken aan de stof. Wij zien dan ook, dat in dergelijke dromen iemand soms heel anders handelt, dan hij normalerwijze doet. Het is een raadgeving van de geest aan de stof. Een wijzen: Zó ben je eigenlijk. Al dat stoffelijke zou je terzijde kunnen stellen, want dit ben je zelf.

Hierbij treden bovendien andere verschijnselen op, die de moeite waard zijn een ogenblik te beschouwen. Er kan geestelijke arbeid worden verricht. Deze arbeid - op vele wijzen omschreven - kan door de wereld slechts worden uitgedrukt via de droomsymbolen, dus via de stoffelijke realisatie, die het menselijk bewustzijn nu eenmaal kent. Een dergelijke arbeid kan absoluut

ook lichamelijk vermoeiend zijn en gaat soms zo ver, dat een ontvangen kwetsuur - geestelijk en gedurende de droom - door autosuggestie lichamelijk wordt gereproduceerd.

Deze dromen, wanneer men zeker is, dat ze geestelijk zijn, kunnen worden genomen als een richtsnoer voor eigen denkwijze; niet voor eigen handelwijze. Want de handelingswaarden van een geestelijke wereld en een stoffelijke wereld verschillen te veel, om eenvoudig de praktijken, die geestelijk beleefd worden, ook in de stof zonder meer te projecteren. De droomwaarde is hier dus wel zeer groot, maar er bestaat een nog waardevoller droomtoestand.

Deze zal over het algemeen zelden of niet herinnerd worden. Wanneer de herinnering voorkomt, zien wij deze eerder uitgedrukt in een gevoel, dan in een feitelijke toestand of de weergave van fragmenten en taferelen. Men wordt dan wakker en zegt: "Ik was zo gelukkig," of: "Ik was zo ongelukkig." Hierbij komt de ziel mede in het spel.

De ziel is de kern van het wezen. Van ons standpunt uit moet ze worden gezien als de lichtende kracht van het Goddelijke, tijdelijk beperkt als kern van een levende persoonlijkheid. Deze kracht nu kan - onder omstandigheden - doordringen tot alle onder haar gelegen zijnde bewustzijnslagen en daarin grote vrede scheppen. Zij drukt een onmiddellijke toestand uit, een zijnstoestand. Zij kan geen beleven weergeven. De wijze, waarop binnen het ik deze uit de kern van het ik georigineerde toestand wordt geaccepteerd, zal dan verder de angst of de genoegelijke gevoelens verklaren.

Iemand, die harmonisch is, kan in zo'n geval binnen enkele uren een rust genieten, die gelijk komt aan enkele dagen slaap. Het verschijnsel van de regeneratieve slaap is medisch wel bekend; ik meen echter, dat men omtrent de oorzaken daarvan vaak nog enigszins in het duister tast. Hoe het ook zij, hier is volgens mijn waarnemingen en studie sprake van een contact met de ziel. Welke waarde een dergelijke droomtoestand heeft, behoeft ik U niet te zeggen. Zij is duidelijk vanaf het eerste ogenblik, dat U haar waarneemt. Eenheid geschapen tussen ziel, geest en stof brengt perfecte harmonie, perfecte wereldaanvaarding, grotere veerkracht en dergelijke. De waarde wordt uitgedrukt op elk gebied, dat binnen het bereik van de geestelijke uiting, de stoffelijke uiting ligt.

En hiermee hebben wij dan de soorten dromen, die ik naar voren wil brengen, wel zo ongeveer besproken. Dit wil echter niet zeggen, dat ik U nu reeds van de misschien wat moeizame taak kan ontslaan om toe te horen, terwijl ik spreek, zonder dat U daar wat tegenin kunt brengen. Want de waarde van de droom was ons onderwerp en niet slechts de droom zelf.

Zoals ik reeds vaststelde in het begin, zijn er mogelijkheden te over om de dromen te duiden in een onmiddellijke en persoonlijke waarde. Deze waarde werd o.a. door onze vriend Freud en zijn leerlingen weergegeven, toen hij zeide: "Een kind verlangt naar meer chocola. Het krijgt die niet van de ouders en valt in slaap. Het droomt nu, wordt wakker en zegt: 'Ik ben zo blij; ik heb zoveel chocola gehad.' Hier is dan de begeerte vervuld."

Hij heeft overigens vele voorbeelden van gelijke geaardheid aangehaald. Hij heeft zich echter niet bezig kunnen houden - gezien de toestand van de wereld, de wetenschap in die dagen - met het fenomeen van het bovenbewustzijn. Het bovenbewustzijn -

voor degenen, die het nog niet weten - moeten wij verstaan als een totaal der uitgestraalde gedachten van heel de wereld plus alle andere factoren, die zich op gelijke frequentie rond deze wereld bewegen. Dit gehele bewustzijn nu zal voortdurend in de droom betrokken raken, terwijl ook de droom op hare wijze gedachtenstromingen doet uitstralen aan de omgeving. Wanneer vele mensen ongeveer gelijke dromen hebben, dan wordt hiermede dus binnen het bewustzijn van de wereld een kracht geschapen, die de vervulling van de droombeleving in de hand werkt. De droom is niet alleen maar een irreëel iets, maar ook een drijvende macht, die naar een bepaalde verwerkelijking doet streven en deze uiteindelijk tot stand kan brengen.

De bewuste gedachte wordt over het algemeen beheerst. Dat wil zeggen, dat het bovenbewustzijn bestuurd wordt - voor een groot gedeelte althans - door het bewust en doelmatig denken van de massa. Op het ogenblik echter, dat de droom ingrijpt en mede gaat werken in het totaal van gedachtensferen, die deze wereld omcirkelen, dan zal deze droom niet projecteren de voorstelling van mens omtrent mens-zijn; zal niet projecteren opvattingen van moraal en fatsoen, zoals de maatschappij die kent, zal niet projecteren behoeften, zoals die op grond van sociale gradueringen ontstaan zijn; maar daarentegen de mens zelve met praktisch geen masker. Zo wordt door de droom en de droombeleving het mens-zijn van de mensheid als zodanig sterk bevorderd.

Menigeen zal hierin menen een remming te moeten zien van de geestelijke ontwikkeling. In onze wereld ken ik verschillenden, die deze mening zijn toegedaan. Toch zou ik gaarne vanuit mijn standpunt willen belichten, hoe dit terugkeren tot de primitieve waarden, die de werkelijke dragende kern van de mens uitmaken, voor de mens het mogelijk maakt verder te komen, dan hij anders ooit zou kunnen gaan. Een zeer bijzondere waarde wel, die wij juist in de droom vinden.

Want indien de mens zou worden gedragen in geheel het bovenbewustzijn - dus ook in elke stuwung, die hem voortdurend bij alle handelingen beïnvloedt - door zijn eigen denkbeelden, dan zou nooit een correctie "terug naar het natuurlijke" plaats vinden. En toch dient de mens terug te gaan tot het natuurlijke, wil hij vanuit het natuurlijke zijn eigen wezen en bewustzijn kunnen opbouwen.

De terugkeer tot het primitieve, het vaak overheersen van het dierlijk begeerte- en angstelement in de droom, houdt de mens met twee voeten op de grond. Je kunt geen wereld bouwen met stellingen en dromen, zoals die redelijk zijn uitgedacht. Het redelijk menselijk denken is niet in staat het totaal der wereldwaarden te omvatten en te doorgronden. Het onbewust deel-zijn, dat via de weg van de geest en ook zelfs via de onderbewuste beleving voortdurend in de droom wordt geopenbaard, geeft echter de werkelijke kernwaarde van de mens aan. En hier heeft m.i. de droom wel haar belangrijkste taak vervuld.

Enerzijds maakt zij een voortdurende katharsis mogelijk, waardoor de realisatie van te dierlijke factoren kan worden voorkomen. Anderzijds wekt zij beelden, die in het bewust denken als suggestie fungerende, het handelen in een bepaalde richting eenvoudiger maken. De droomwereld maakt het verwrongen menselijk streven en denken eenvoudiger en natuurlijker en tracht het terug te brengen tot het rechtlijnig streven, waarbij men geen omwegen zoekt, gaande van zijn eigen standpunt tot een gesteld doel.

Ook de geest maakt van de droom soms gebruik. Als voorbeeld hiervoor zouden wij o.a. kunnen aanhalen Jacobs droom. Jacob droomt van een ladder, die zich oneindig ver omhoog strekt, waarlangs mensen of engelen opgaan en ook neerdalen. Deze droom is een van de schoonste droomsymbolen, die in het Oude Testament worden weergegeven. Want er bestaat een voortdurende wisselwerking tussen de hoogste sferen en de aarde. Deze wisselwerking wordt gedragen door persoonlijkheden, zodat een voortdurende verbinding bestaat tussen alle werelden.

Een dergelijk visioen, een dergelijke droom, wordt m.i. niet geboren uit het eigen ik van de mens, noch uit het onmiddellijk Goddelijke of uit het bovenbewustzijn. Het is een openbaring, een symbolische weergave van een werkelijke toestand op een voor de mens begrijpelijke wijze, door de geest gegeven. Of deze geest nu een engel is of een overgegene, doet minder ter zake. Zij komt voort uit de geest.

En dan blijkt ons, dat menig visioen op dezelfde wijze tot stand komt. De Bijbel zelve levert ons hiervoor meerdere voorbeelden. Altijd weer is er de droombeleving, de visionnaire terugval tot het eigen ik, waarin grote waarden worden geopend. Realistisch zijnde moeten wij zeggen, dat daar, waar het bewustzijn wegvalt en onbewust wordt beleefd, te allen tijde van een droomtoestand sprake moet zijn. Wij vullen dit dan echter aan door te zeggen, dat de droom instrumenteel kan zijn voor de weergave van hogere waarden vanuit andere werelden of sferen naar een voor de mens begrijpbaar vlak.

En dan moeten wij nog iets zeggen over de dromen, die kunnen ontstaan onder invloed van bepaalde middelen. Degenen, die opiaten gebruiken en weten, welke invloed deze hebben op hun slachtoffers, zullen zich realiseren, dat ook hier een droomtoestand ontstaat, waarin niet de werkelijkheid maar een soort tweede werkelijkheid wordt beleefd. Deze wordt zo intens ervaren, dat velen voortdurend tot het gif terugvluchten om hun bestaan in deze andere wereld te continueren.

Nu meent men vaak, dat hier sprake is van een vrijmaking van het ik van vele bindingen en daardoor een beleving, die niet op reële waarden maar op begeertevervulling en binnen het ik - dank zij het prikkelend gif - ontstane impulsen doet plaats vinden. In feite blijkt ons echter anders.

Vele giften kunnen worden gebruikt om de geest te werpen. Dat wil zeggen de eigen geest te doen uittreden naar een andere plaats. De z.g. heksensabbath is een droom. Maar zij is een droom, die gebaseerd is op een werkelijk elkaar ontmoeten van geesten, een samenkomen in een sfeer, waarbij dan de stylering van het gebeuren - de gedachte in de droom dus en de realisatie - plaats vindt aan de hand van de gangbare voorstelling. Vandaar de verering van de grote bok.

Dit gemeenschappelijk droombeleven gaat echter zo ver, dat sommigen dezer heksen in staat zijn elkaar te herkennen, ofschoon ze elkaar in de stof nooit ontmoeten. Iets dergelijks geeft wel te denken.

Ik spreek nu over de werkelijkheid. Het is natuurlijk mogelijk te spreken over histerie en ook hier vele sexuele symbolen te vinden. Bijvoorbeeld de bezemsteel, waarop de heks door de lucht vliegt. Maar het feit blijft, dat dus een gemeenschappelijk droombeleven niet ongewoon is en onder omstandigheden dus zeer scherp kan worden uitgedrukt.

Dit gemeenschappelijk droombeleven nu blijkt in sommige gevallen uit te groeien tot een contact met wezens, die normaal niet worden gezien. Sjamanen dansen en zwepen zichzelf op, komen in een uitputtingstoestand en vallen in slaap. Het is niet altijd een trance. Heel vaak is het een normale, gezonde slaap. Toch komt in die slaap een reeks van beelden voor, die het hen mogelijk maken met demonen, met werkelijk bestaande geestelijke machten te confereren. De weergave daarvan is over het algemeen verwrongen. Het feit blijft bestaan.

Helderziendheid kan worden opgewekt door bepaalde prikkelen en gifstoffen aan de ogen toe te voegen ofwel aan het gehele organisme. Waanzin kan worden opgewekt op dezelfde wijze. Mijne vrienden, dit is dan bij bewustzijn. Maar er bestaat ook een mogelijkheid om tijdens de slaaptoestand door een roes dergelijke verschijnselen mogelijk te maken. De droom wordt dan tot een werkelijkheidsbeleving in een andere wereld, een contact met andere werelden. En het blijkt ons, dat de belevingen in die andere wereld grote lichamelijke krachten kunnen vorderen, ja, uitputting kunnen veroorzaken van zenuwkracht en levenskracht.

Het is niet alleen het gif van opium of cocaïne of deze meer moderne vormen, die de mens zo snel ten onder doet gaan. Het is vooral de uitputting van zijn eigen levenskracht door het besteden hiervan op een ander bewustzijnsvlak. Een dergelijk iets betekent voor ons de kwade droom, de uitputtende droom, die werkelijk als een vampier uit het werkelijk leven de kracht wegzuigt om dit in een gedeeltelijk reëel beleven op ander vlak te projecteren. Een dergelijke droom is natuurlijk niet waardevol.

En dan nog één enkel punt, voordat ik deze causerie ga besluiten. Er zijn velen, die menen niet te dromen. Zo ver, als ik kan nagaan - en dat kan ik krachtens mijn huidige toestand waarschijnlijk beter dan iemand op de wereld - zal de doorsnee-mens ongeveer 10 tot 15 dromen verwerken per slaaperiode van ongeveer 8 uren. De meesten echter worden niet of slechts gedeeltelijk herinnerd. Een droombeeld bij een tussentijds ontwaken scherp voor ogen staande, vervaagt en vervlakt onmiddellijk en wordt zo zeer vergeten, dat men uiteindelijk ontwakende in de morgen meent niet gedroomd te hebben. Ook hiervoor moet een reden bestaan.

Zo ver ik kan nagaan en vaststellen is het niet dromen, het niet bewust dromen, een bewijs, dat de droom haar functie volledig heeft vervuld. Eerst dan, wanneer de droom niet in staat is de innerlijke rust te handhaven, wanneer de droom niet in staat is bepaalde geestelijke impulsen en waarden onmiddellijk aan het lichaam mede te delen, krijgen wij de herinnerde droom. Deze droomherinnering betekent dan dus eigenlijk, dat er bepaalde factoren waren, die men niet kon overwinnen.

Naarmate het droombeleven intenser wordt, zal zij de slaap bekorten. Ik geloof, dat de doorsnee-mens dan ook dankbaar mag zijn voor het feit, dat hij niet te veel droomt. Een te veel dromen leidt vaak - vooral bij degenen, die aan de waarde van de droom geloven - tot zelfbegoocheling, waarbij uiteindelijk ongelukken kunnen voorkomen. Maar de mens, die zijn droomleven op de juiste waarde weet te schatten, zal van zijn dromen gebruik kunnen maken; evenals eens in de oude tempels, toen men in het licht der manestrallen badend de patienten neerleide, opdat zij zouden dromen, welk middel hen zou genezen. De instelling gedurende de slaap of kort voor de slaap op een bepaald onderwerp, maakt het niet slechts mogelijk hierover te dromen, maar ook alle gegevens omtrent dit feit te putten uit het onderbewustzijn

of zelfs uit andere werelden of sferen. Een dergelijk gebruik maakt het U dus mogelijk en toestanden in Uzelf en rond Uzelf te realiseren op een wijze, die U anders zeer zeker onmogelijk zoudt vinden.

Een bewust gebruikmaken van het droomleven is dus wel noodzakelijk. Een zich er van bewust zijn, dat de droom niet een aangenaam tijdverdrijf is of een aardig experiment, maar een reële beleving binnen het ik, zal er ongetwijfeld toe bijdragen, dat U zich van te grote experimenten op dit gebied onthoudt. Het is misschien aardig anderen experimenteel te laten dromen aan de hand van een wekprikkel. Het is misschien aardig U bezig te houden met Uw eigen droomwereldje, waarin toch o zo veel schoons te zien is. Maar een onjuiste belangstelling leidt tot een verwaarlozing van het reële leven en het daarin noodzakelijke. Gij scheidt dan vanzelf conflictwaarden, die - of ge wilt of niet - tot onaangename dromen worden. Ongeacht de verdere stoffelijke verschijnselen.

Begrijp dus de waarde van de droom, die gelegen is in een zelfopenbaring, mits men ze op de juiste wijze weet te benaderen. Wees U ook bewust van de dreigende, vernietigende waarde van de droom, die wordende tot een vervangingsmiddel van de werkelijkheid-U ontruikt aan Uw eigen wereld, Uw daadkracht vermindert, Uw krachten uitput en U uiteindelijk maakt tot iemand, die stoffelijk en geestelijk op zijn eigen wereld weinig of niets kan bereiken.

VRIJMOEDIGHEID EN SCHROOM.

Vrijmoedig ben ik, wanneer ik mijzelve ken en durf te aanvaarden, voor wat ik ben. Indien ik weet klein en nietig te zijn, maar ook weet deel van God te zijn, dan zal ik zeker niet schromen voor Gods lichtende kracht te treden, ja, mij in haar te baden en te zuiveren. Maar indien ik geen begrip heb van mijn eigen wezen, indien ik niet begrijp, hoe ikzelve sta in de wereld, dan zal een schroom mij terughouden van de vele dingen, die ik in mijn wezen verlang en begeer, die rechtmatig behoren tot datgene, wat ook in mijn leven belangrijk is.

Schroom betekent niet slechts een overdenken, een zekere terughoudendheid. Schroom betekent een angst om te handelen. Het is een ontkenning van jezelf en de mogelijkheden, die in jezelf en in het leven schuilen. Schroom te overwinnen kost moeite. En toch is juist deze schroom, waarmee wij de dingen benaderen, voor ons zo vaak nadelig.

Wanneer wij vol schroom tot God gaan, durven wij de blik niet tot Hem op te richten. Wanneer wij vol schroom naar het goede proberen te streven, dan zal onze eigen weifelmoedigheid ons terughouden van een werkelijk bereiken. Beschroomd zijn is geen goede eigenschap. Vrijmoedigheid daarentegen wel.

Vrijmoedig zijn wil zeggen: je realiseren, wat jezelf bent. Ook jezelf realiseren, wat je voor de wereld bent. Maar deze twee dingen slechts dan achten, wanneer je je doel eerst hebt nagestreefd.

Het is zo makkelijk om te zeggen: "Met enige schroom tracht ik tot een geestelijk bereiken te komen." In werkelijkheid zegt ge dan: "Ik zou wel willen streven hiernaar, maar ik durf niet." Iemand, die vrijmoedig is, denkt er niet over na, of hier nu wel of niet sprake zou zijn van slagen. "Dit is in mijn wezen," zegt hij, "en daarom uit ik het. En wanneer die wereld daarop reageert op een onaangename manier, nou ja, dan moet ik dat dragen; maar ik moet toch mijzelve zijn."

Vrijmoedigheid is geen brutaliteit, geen misachting van hetgeen anderen zijn of betekenen. Vrijmoedig zijn betekent jezelf durven zijn en de consequenties van wat in jezelf leeft te durven dragen. Is er iets meer noodzakelijk voor ons dan een vrijmoedigheid bij het benaderen van onze levensproblemen?

Vrijmoedigheid in ons streven ook naar geestelijke waarheid. Hoe velen onder U luisteren niet met enige schroom naar hetgeen een spreker naar voren brengt. En die schroom belet hen vragen te stellen, die noodzakelijk zijn. Hoe velen onder U hebben niet in zich een zekere terughoudendheid, waardoor zij niet zichzelf met de gehele persoonlijkheid op een geestelijke bereiking durven te werpen.

Neen. Wanneer wij moeten mediteren over schroom, dan kunnen wij zeggen: "Schroom is de rem, die - in het ik bevat - je terughoudt van geestelijk bereiken. Schroom is de kracht, die in je leeft en je belet op te zien tot het goddelijk licht. Schroom is de kracht, die je in het leven terughoudt van slagen, die je belet te zijn, wat je behoort te zijn. Maar vrijmoedigheid daarentegen is de durf om jezelf te zijn. Om te zeggen wat je meent. Om te streven naar wat je verlangt.

Vooral ook om de ogen op te slaan, ook alschijnt het doel nòg zo groot, nòg zo hoog. Om de ogen niet neer te slaan, ook al lijkt het toch soms te gaan door duistere krochten. Jezelf te zijn is de grootste gave, die er bestaat.

Het woord "Ken Uzelve" staat op zovele gebouwen, zovele wanden gegrift, in zo menig boek geschreven, het wordt door zovele leraren verkondigd. O, hoe kunt ge Uzelve kennen, wanneer ge beschroomd nadert? Schroom kan ons niet helpen. Dit is iets, wat wij moeten overwinnen, desnoods tegen onze eigen gedachten ingaande een ogenblik.

Ik weet het, het zal vaak een wagen worden om vrijmoedig te zijn, een waagstuk, een avontuur. Maar heel ons leven is avontuur en heel ons leven is in de hand Gods. Wij zoeken, wij streven, wij menen onder te gaan of op te staan in nieuw leven, in nieuwe sfeer, Uiteindelijk zijn wij niet anders dan wat God ons heeft gemaakt. En dat te durven erkennen en dan te durven zoeken naar de waarheid, die God in ons heeft gelegd, met open oog voor alle dingen, met een eerlijk en oprecht woord voor alle gedachten, dat is de zegen der vrijmoedigheid.

Laten wij dan voor onszelven vóór wij gaan het voornemen maken de schroom te overwinnen. Ons niet te laten overbluffen door schijnbare hoogheid of grootheid, door schijnbare laagheid. Laten wij trachten onszelf te zijn zo goed als wij kunnen en dit in de wereld te uiten. Dan zullen wij ongetwijfeld - in welke sfeer wij ook leven, waar wij ook zijn of hoe wij ook zijn - de kracht vinden om verder te gaan. Maar vooral het bewustzijn, dat vreugde geeft, de vrede, die het resultaat is van een eerlijk streven en pogen. Een leven zonder zelfbedrog en een vrijmoedige uiting is de weg, die God ons allen toont, ons voerende tot Hem in Zijn rijk des lichts.